

A Petőfi-életrajz kérdéseiről

BESZÉLGETÉS FEKETE SÁNDORRAL

— Több könyved is megjelent, illetve megjelenik az évfordulóra. Kezdjük talán ezekkel.

— Négy könyvvel készültem az évfordulóra. Elsőnek az *Igy élt a szabadságharc költője* című mini életrajz látott napvilágot, még október közepén. Sok képpel, olvasmányosnak szánt szöveggel, népszerű ifjúsági kiadványnak készült, de szeretném ajánlani mindazoknak a nem szakembereknek is, akik kíváncsiak arra, hogy az új kutatási eredmények nyomán mit tudunk Petőfiről. Eddig minden szépirodalmi vagy népszerű életrajz Ferenczi Zoltán művére s legfeljebb még Hatvany gyűjteményére épült, ez az első olyan biográfia, amely a legújabb Petőfi-kutatásokon alapul, a költő életének történetéből kiiktatja a legendákat, és szigorúan a tényekhez ragaszkodik.

Időrendben második évfordulós munkám egy „irodalomtörténeti füzet”, a *Petőfi, a vándorszínműs folytatása: Petőfi romantikájának forrásai* címen azt vizsgálom benne, miként hatott költőnkre színészéletének több éves tapasztalata. Harmadik könyvem a *Mézitláb a szentegyházban* címet viseli, Petőfiről és kortársairól 1958 és 1970 között írt cikkeimet tartalmazza. Az írásokat általában nem eredeti formájukban adom közre. Egy dolgozatot leszámítva, amely megrövidült a kiadás során, a többiek általában bővültek, mivel a tárgyalt témák kifejtésében ezúttal kevésbé kötöttek terjedelmi, szerkesztéstechnikai és egyéb korlátok. A negyedik s egyzersmind legfontosabbnak tervezett munkám, a *Petőfi Sándor életrajza I.*, valószínűleg csak 1973 tavaszán lát napvilágot — első könyve lesz annak a három kötetre tervezett tudományos életrajznak, melynek megírására az Irodalomtudományi Intézetől kaptam megbízást.

— Közben megjelent egy képes történelemkönyved a francia forradalomról, s készülő bemutatódídról is hallani. A jelek szerint nem nagyon félsz attól, hogy „nagytermelő” hírébe kerülsz.

— A francia forradalomtörténetet évekkal ezelőtt írtam, nem tehetek róla, hogy kiadása mostanáig húzódott. Ettől függetlenül tény, hogy mostani termésem kicsit soknak látszik. De azok, akik ezt kifogásolják, gondoljanak arra, hogy 1958-tól 1969-ig például a filológiában még csak egy pár lapos különlenyomaton sem jelent meg, s így ha visszamenőleg 15-20 évre osztjuk el ezt az évfordulós sorozatot, akkor ki fog derülni, hogy — sajnos — nem vagyok „nagytermelő”. Csupán arról van szó, hogy szívesen dolgozom, ha a munka érdekel. Nekem egyébként Petőfi nem évfordulós téma, hanem a világirodalom legizgalmasabb költője és a magyar történelem legtisztább alakja. Immár negyedszázada foglalkozom vele és korával, foglalkoztam akkor is, amikor nem sok reményem volt arra, hogy valaha még ismét hivatásos „Petőfi-kutató” lehetek. S ha egyszer észreveszem, hogy életének-művének rejtélyei többé nem érdekelnek, akkor tudni fogom, hogy a pálya végéhez értem.

— Az élet és a mű rejtélyei számodra mindenekelőtt biográfiai kérdések. Ez annál is feltűnőbb, mert sokan az életrajzot nem tekintik korszerű műfajnak.

— Az Irodalomtudományi Intézetben belüli munkamegosztás hozta úgy, hogy én írom az életrajzot. Két alkalommal munkaközösség látott dologhoz, ezek a triumvirátusok azonban különböző okok miatt felbomlottak, s akkor úgy döntött az

igazgatótanács, hogy csináljam egyedül. Ez a döntés persze nem volt független tényleges hajlamaimtól s addigi dolgozataimtól. Ami a korszerűséget illeti: tisztában vagyok azzal, hogy a biográfia *ma* nem népszerű műfaj. Petőfi esetében azonban nem indulhatunk ki abból, hogy napjainkban az irodalomtudomány mely diszciplinái dívnek, abból a tényből kell kiindulnunk, hogy *nincs* tudományos igényű Petőfi-életrajzunk. Az első és utolsó ilyen jellegű munka még a múlt században született, csaknem nyolc évtizeddel ezelőtt. Állítom, hogy a világirodalom nagyjai közt nincs még egy költő, akinek életét olyan elavult biográfiából kellene megismernünk, mint amilyen Ferenczi Zoltán Petőfi-életrajza. Nem szeretem a hangzatos fordulatokat, de ez csakugyan tarthatatlan állapot, amelyet még kirívóbbá tesz az a körülmény, hogy épp a legutóbbi időkben jelentékenyen gazdagodtak Petőfi-ismereteink. Valóságos szakadék keletkezett egyfelől a régi biográfia és a ráépülő szépirodalmi-népszerű stb. feldolgozások, másfelől az új Petőfi-kutatások eredményei között. A Kritika jubileumi számában szeretném jellemezni ezeket az új vizsgálatokat, de hadd mondhassak itt is legalább annyit, hogy szerintem az elmúlt százhusz év alatt még soha ilyen kiterjedt és sokrétű nem volt a Petőfi-filológia. Ugyanakkor a szélesebb közvéleményben tovább élnek a hamis legendák, sőt újra és újra megjelennek és elhangzanak olyan művek, amelyek kínos, bántó tévedéseket terjesztenek — épp arról a költőről, akinek élete is alkotás, sőt bizonyos értelemben közügy. Ilyen körülmények közepette az új tudományos életrajz gyors létrehozása kötelesség, még akkor is, ha a feladat nem látszik túlzottan „modernnek”.

Egyébként a tudomány divatjai is változnak. Előbb-utóbb ki fog derülni, hogy megbízható életrajzi alap nélkül a legmodernebb szövegelemző módszerek is önkényes konstrukciókba veszhetnek el. A művet sohasem érthetjük meg teljesen, ha az írótól és a kortól elszakítjuk, az íróról és a korról pedig nem tudhatunk eleget biográfia nélkül. Nem szeretnék olcsó csattanók kedvéért példákat idézni arra vonatkozóan, hogy Horváth Jánostól napjainkig hány kiváló irodalomtudós hány fényes elméletét vagy vonzó ötletét lehetne kipukkasztani egy-egy szerény életrajzi adattal. Megelégszem annak a meggyőződésemnek megvallásával, hogy a modern irodalomvizsgálati módszerek alkalmazásának is nélkülözhetetlen alapja — a biográfia.

— *Hogyan épül fel tervezett három köteted, milyen jellegű lesz maga a munka?*

— Az első kötet a költő gyermek- és ifjúkorát, a vándoréveket tárgyalja 1823-tól 1844-ig. Petőfi költői forradalmának nagyszabású fél évtizedét összegezi a második kötet (1844—48). A harmadik könyv az 1848—49-es esztendő történetét adja meg. Célom, amely a munka jellegét is megszabta, *gyorsan összefoglalni* mindazt, amit ma tudunk. Még mindig sok a fehér folt költőnk életében, de nincs értelme tovább várunk a még tisztázatlan kérdések majdani megoldására. Az eszményi teljességet úgysem érhetjük el, de amíg arra készülünk, elmúlik a mi életünk is. Ezért tehát azt tervezem, hogy a Petőfi-filológia új életrajzi eredményeit foglalom össze, csak ott és csak addig bocsátkozva részletkutatásokba, ahol és ameddig ezek nem lassítják le túlságosan munkámat. A régi Petőfi-tudomány több-kevesebb tudatossággal igyekezett elhomályosítani Petőfi forradalmiságát. A mi szemléletünk egészen más, Illyés remekműve és az első marxista szándékú értékelések óta mi már magától értetődő természetességgel a forradalmiságot látjuk a költő eszmei lényegének. E szemléleti változás azonban nem elegendő, ha közben a régi biográfiai káosz megmarad. A szemlélet további modernizálása mellett tehát elsődrendű célom a határozott és tiszta életrajzi rend kialakítása: az adatok és tévedések káoszából világosan szeretném kiemelni azt, ami bizonyíthatóan igaz vagy jogosan feltételezhető, s mellőzöm a meséket.

— *Ismeretes rólad, hogy szívesen vállalkozol kritikai csatározásokra. A fentiek után aligha lehet kétséges, hogy ez a munka is erősen polemikus jellegű lesz.*

Sajnos, talán épp a Petőfi-kutatások sűrűsödése, talán az idő múlása is okozza, hogy az utóbbi időben sokat csökkent vitatkozó kedvem. Ezelőtt egy-két évvel azonnal a géphez ültem volna, ha olyan cikket olvasok, mint nemrégiben arról, hogy a nemzeti valójában csak „korlát”, csak konzervativizmus, partikularizmus, s hogy a nemzetinek nincs „önértéke”, és így tovább. Most megelégedtem azzal, hogy telegyzeteltem az illető cikket, aztán legyintettem és elhajítottam az egészet. Ami pedig az életrajzot illeti, annak első kötetében újítani igyekeztem, szakítottam ugyanis a Petőfi-biográfia egyik legterhesebb hagyományával, a szüntelen polemizálgatással. Petőfi ifjúságának történetét akartam megírni, s nem e pályaszakasz vitáinak történetét. Csak azokra a problémákra tértem ki, amelyek ma is zavarják a közfelfogást, s azokra is jobbára csak lábjegyzetben, illetve egy függelékszerű zárófejezetben. A narráció menetét nem akartam megbontani azzal, hogy minduntalan kitérjek a különböző életrajzok ténybeli vagy felfogásbeli tévedéseire. Most, hogy az első kötetem túl vagyok, még ezt a vitatkozást is sokallom néha, s nagyon erősen gondolkodom azon, hogy a következő kötetekben ne mellőzzek-e minden polémiát. Az a tapasztalatom ugyanis, hogy amennyiben valamely tévedésnek a tévedő valamilyen érdeke a forrása, teljesen hiábavaló mindennemű érvelés, vitatkozás. Borsót hányni a falra sokkal gyümölcsözőbb foglalkozás, mint ilyen tévedések ellen síkraszállni.

— *Említetted feljebb, hogy a ténybeli korrekciók mellett a szemlélet további modernizálására is szükség van. Mit jelent ez a gyakorlatban?*

— Sok mindent. Így például azt, hogy nem szabad Petőfi forradalmiságát egyszerűsíteni. A *vívódó Petőfiről* írt 1968-as cikkem, amely most lényegesen bővebb érveléssel jelent meg a *Mezítúláb a szentegyházban* című kötetben, már óvást jelentett be mindenfajta olyan szimplifikálás ellen, mely Petőfi belső kételyeit, szorongásait elfedi. A második kötet egyik fő célja számomra épp az, hogy ebben a szelvényben ábrázoljam Petőfi világnézeti fejlődését. Összefügg ezzel az is, hogy a lélektani vizsgálatoknak az eddiginél komolyabb teret kell biztosítani az életrajzban. Persze vizsgálatokra gondolok, s nem olyan újból szopott hipotézisekre, amelyeket bizonyos lélektani iskolák túlbuzgó hívei engednek meg maguknak. Olvastam például egy nemrégiben nyugaton megjelent könyvet, amelynek szerzője sok kitűnő részletmegfigyelésének értékét azzal ássa alá, hogy kiagyalt kaptafákra igyekszik ráhúzni Petőfi költészetének legfőbb eszméit. Ha a költő arról ír, hogy „A hazáért halni legnagyobb boldogság ezen a világon”, akkor ez a szerző számára annak megvallása, hogy Petőfi édesanyjával szeretett volna nemileg egyesülni. Nos, az ilyen szórakoztató levezetésektől a magam részéről óvakodom, de azt igenis szükségesnek tartom, hogy a modern lélektan világát bátrabban bocsássuk be a Petőfi-biográfiába is. Petőfit a ma szemszögén át kell néznünk a maga korában s nem a XIX. századi legendák ködfátyolán át.

Újra és újra hangsúlyozom, hogy szakítani kell a régi felfogásokkal. A valószínű filológiai értéket persze minden további nélkül át kell vennünk a régiektől, az elutasítás a ténybeli hibákra és a szemléleti tévedésre vonatkozik.

— *A közvéleményben természetesen sok régi felfogás él tovább, Petőfiről is. De a mai irodalomtudományban is van még hatása a régi iskolának?*

Köntörfalazás nélkül igennel kell felelnem erre a kérdésre. S hogy a dolog világos legyen, kicsit részletesebben kell itt kitérnem Martinkó Andrásnak egy cikkére, amelyben Eörsi Istvánt dorgálta meg, amiért ő „Fekete Sándornak *Petőfi, a vándorszínész* című könyvével foglalkozva” „a szerzőnek Petőfi színészi képessé-

geire vonatkozó végső következtetéseit *mindenestül*” elfogadta. Martinkó úgy állítja be ezeket a következtetéseimet, mintha azok szerint Petőfi nemcsak hogy nem volt rossz színész, hanem epességgel nagy színész is lett volna. „Mintha Petőfi költői nagyságát emelni lehetne azzal, hogy nagy színész is volt...” — teszi hozzá Martinkó szelíd iróniával.

Az irónia nagyon is jogosult — volna, ha a jobb sorsra érdemes Eörsit oly álnokul félrevezető következtetésekben csakugyan ilyesmi állt volna. De nem ez áll, éppen nem. Sőt, az inkriminált füzet írásakor előre számoltam bizonyos pályatársaim várható reagálásával, s nyomatékosan hangsúlyoztam, hogy „húszéves korában nem is lehet nagy színész az ember”, s magát a kérdést, hogy volt-e Petőfi olyan tehetség, mint Egressy és Megyeri, „komolytalannak” ítéltém (*Petőfi, a vándorszínész* 203. l.). Számomra csak az volt a fontos, hogy „a színészi babérokra törekvő költő nem szenvedett beteges önismerethiányban — ellentétben nem egy életrajzírójával”.

De miért merült fel ez az ügy, három évvel füzetem megjelenése után? Martinkó tallózásából ez is kiderül. Megtudjuk belőle, hogy Dersi Tamás a *Tigris és hiéna* kapcsán néhány nem túlzottan hízelgő állapítást tett Martinkó dráma- és színjátékértelmezési tudományáról. Mit tehetett erre a megbírált tudós? Természetesen nem szorítkozhatott annak deklarálására, hogy ő „nem süket” a dramaturgiához, hanem ellentámadásba ment át, s úgy tett, mintha Petőfi-filológiánknak általános veszélye volna az, hogy a költőt túl nagyra értékeli nem költői mivoltában is. Ez a gyanúsítás annál hatásosabb lehet, mert közvéleményünk java nagyon is érzékeny mindenfajta kultikus túlzás ellen. Még akkor is, ha ezek a túlzások épp Petőfi körül alakulnának ki.

A veszély ellen harangozó filológus egy későbbi írásában hangot váltott, s gúny helyett megértő, vállon veregető elnézéssel utalt vissza azokra, akik „jogos, derék” szemlélettel úgy akarják megszépíteni a költőt, hogy „*állítólagos* pozitívumokat” találnak ott is, ahol nincsenek. Csakhogy erre a felmentésre nincs mód. Ha filológiai művekben valaki „*állítólagos* pozitívumokkal” akarja „még magasabbra emelni” a költőt, az nem „jogos, derék” szemlélet, hanem tudománytalan eljárás, világnézetileg a személyi kultusz ideológiájával rokon hiba.

Csak épp az a bökkenő, hogy a mai Petőfi-tudományban nemigen vannak kultikus túlzások. A Petőfi emléket kolbászzevő versennyel ünneplő úttörőkről megjelenhetnek ingerlő tudósítások, sokszor túl nagy az ünneplési csinnadratta itt meg ott, de *filológiai* munkákban ez nem érvényesül. Az *állítólagos* visszadelmet azért kellett kitalálni, hogy Dersivel szemben ne önmagát, hanem az egyetemes igazságot védelmezhesse Martinkó. Holott a valóságban nem is Petőfi-ügyben tallózott. Csupán Martinkó-ügyben.

Mindez persze teljesen érdektelen lehetne, ha a tallózó nem árulta volna el, hogy a személyes megtámadtatás okozta sérelem mellett mi készítette cikke megírására. Arra hivatkozik, hogy a régi irodalomtudománynak is az volt a véleménye a *Tigris és hiénáról*, mint neki. Drámai hangon kiált fel: „Mindenki süket lett volna?” Hatásos kérdés, de nem tudományos érv. Hogy 1846-tól 1896-ig vagy akár 1967-ig ki mit mondott Petőfi valamely művéről, lehet érdekes vagy tanulságos, de perdöntő nem lehet. A *Tigris*nél sokkal fontosabb műről, *Az apostolról* Horváth János pamfletstílusban értekezett, pedig ez a munka — szerintem — költőnk világirodalmi nagyságának egyik fő bizonyítója. Horváth álláspontját sokan osztják ma is, de lehet ez *érv* Az apostol védelmezőivel szemben? Éppúgy nem lehet, mint ahogy a *Tigris és hiéna* valóságos színpadi sikerét nem teheti semmissé hajdanvolt vagy mai esztéták „tekintélye”. Láttunk már példát arra, hogy tekintélyes emberek teljes süketiséget tanúsítottak olyan esztétikai értékekkel szemben, amelyek ellentétben álltak világnézeti meggyőződésükkel.

És épp itt a kérdések lényege. Nem kell őt „istenítenünk” — írtam Petőfiről, már 1971 júliusában, a *Meztiláb* előszavában. De másokat sem kell istenítenünk. A Petőfi-filológia jelentős alakjainak konzervativizmusát, olykor éppen forradalom-

ellenes elfogultságát sem szabad kultikus révülettel szemlélni. Mert Horváth János *igenis* képtelen volt felfogni Az apostol igazi értékeit, valóban szerepjátszásnak minősítette a költő nem egy halhatatlan remekművét, s *bizony* a Tigris és hiéna értékeivel szemben is vaskos értetlenséget árukt el.

Egyszerűen nem igaz, hogy a Petőfi-filológiában bárki is olyan nagy színésznek tartotta volna Petőfit, mint költőnek, nem igaz, hogy a Tigris és hiénát bárki is a legjobb Petőfi-lírával egyenrangúnak ítélte volna, nem igaz, hogy „minden tevékenysége, képessége, minden műfaji próbálkozása számára automatikusan” követeltek volna „a költői nagyságának kijáró értékítéletet”.

De az sajnos nagyon is igaz, hogy amikor Martinkó András ironizál Petőfi felett, aki „pisztolylövő tudományával”, s „katonai hadvezéri jelességeivel” dicsekedett, akkor Martinkó András túlságosan közel kerül a *Honderűhöz*. Ahhoz a *Honderűhöz*, amely szintén előszeretettel gúnyolódott Petőfin, aki „ifjú kezdő” letére „máris rendkívüli universalis geniének mondja és írja magát a szépirodalom körében...!”

Nos, a *Honderűvel* és *követőivel* szemben nekem az a véleményem, hogy Petőfi mégiscsak univerzális zseni volt „a szépirodalom körében”. Nem tudok megnevezni még egy költőt a világirodalomban, aki huszonhat éves korára a líra mellett az elbeszélő költészet különböző ágaiban is oly sokféle remeket alkotott, mint ő, s eközben zseniálisan művelte a prózát és érdekes tehetséget mutatott a drámában is. És mellesleg személyes kezdeményezője volt egy népfelkelésnek, mártír katonája egy nagy nemzeti küzdelemnek.

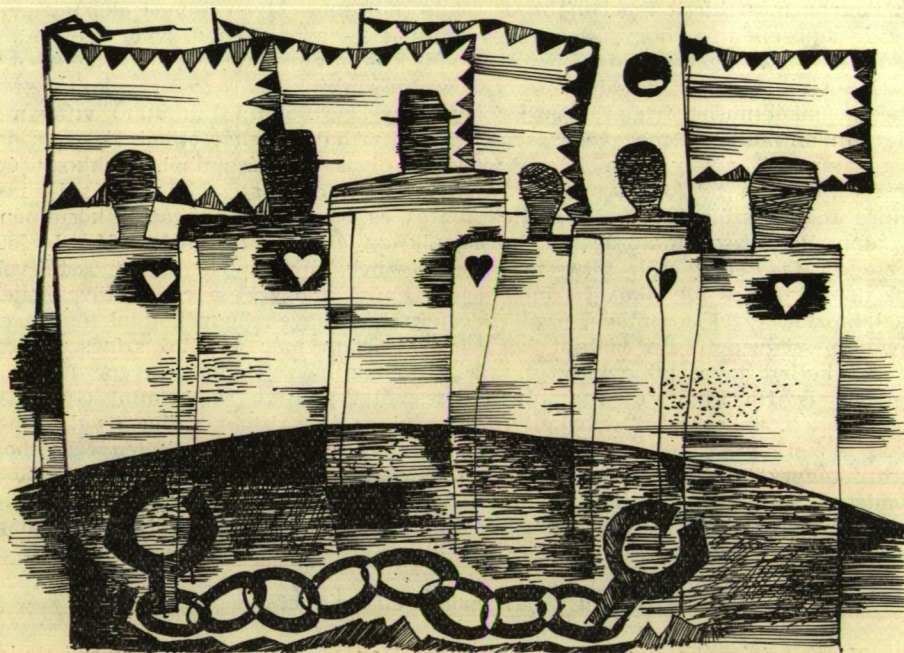
— *Az elmondottakból azért azt is le lehet vonni, hogy vitatkozó kedved vésszes mértékű csökkenéséről nincs szó...*

— Meglehetősen régóta harcolok mindenfajta kultikus szemlélet ellen. Olykor azzal áztatom magam, hogy ezt egyszer mások is észre fogják venni. Talán épp ezért vagyok most kicsit ingerültebb a szokásosnál, mert olyan hibába akartak belekeverni, ami ellen — hogy Petőfinél maradjak — már tizenöt évvel ezelőtt felleptem, azt bizonygatva, hogy nem szabad kiiktatnunk költőnk pályaképéből a „divatlapos-táblabírás” periódust sem, hogy ne rakjuk már az ifjú költőnek is fejébe „a jakobinusok frígiai sipkáját” stb. Egy-két, Petőfin túlmutató vitában is kifejeztem antikultikus meggyőződésemet. Nem tarthatom tehát etikainak vonzónak azt a támadást, amely nem létező tételeket olvas ki írásaimból, csakhogy épp engem állíthasson be kultikus szemléletűnek. De mindez személyi kérdés is, nem érdemes többet szólni róla. Az elvileg fontos és itt kiemelendő az a körülmény, hogy épp Petőfi sokoldalúságából következik az életrajz írásának talán legfőbb nehézsége. Ha Petőfi csak hitte magát színésznek, ám csupán színlaposztó volt, akkor nem érdemes foglalkozni színészetével, mint ahogy Ferenczi és követői nem is foglalkoztak ezzel érdemben, azzal intézték el az ügyet, hogy költőnk önismeret hiányában szenvedett. Én viszont két könyvet írtam már a költő színészetéről, mert azt kellett tapasztalnom, hogy színészségének igen jelentős szerepe lett költészetében is. Ha Petőfi csak amolyan botcsinálta politikus volt, mint Gyulai és követői vélték, akkor ezzel sem kell foglalkozni az életrajzban, pedig a valóságban nagyon is kell, mert költőnk világirodalmi rendkívüliségének egyik lényeges meghatározó tényezője forradalmi-politikai tevékenysége. Ha Petőfi csak amolyan puszta vadzseni, mint sokan vélték, akkor műveltségével sem kell sokat törődni, mint ahogy nem is törődtek, pedig... de nem folytatom. Talán ennyiből is látszik, hogy a költő valóságos sokoldalúsága mennyi életrajzi nehézséget támaszt.

— *Mikorra várható a teljes munka elkészítése?*

— Nem foglalkozhatom csak Petőfivel, mert az egyhangú munka elviselhetetlen számomra. Ráadásul előfordul, hogy egy-egy részletkérdés tanulmányozására hetek

mennek el, s a végén a sok nyomozgatás eredménye egy terjedelmesebb lábjegyzet lesz, semmi más. Ennek ellenére, ha a jelenlegi tempót bírom, és egészségem marad a mostani szinten, 1973-ban leadom a II. kötetet, 1975-ben a harmadikat. De ez a három kötet egy kicsit még „vitakönyv” lesz. S annak ellenére, hogy Kiss József személyében a ma található legjobb lektorom van, minden bizonnyal adódnak majd felülvizsgálendő kérdések a harmadik kötet végére érve. Ekkor a kritika észrevételeit is hasznosítva, kiszűrném a polémiákat a munkából, s egy kötetbe foglalnám össze a teljes életrajzot. Akárhogy is nézem, e mostani évtizedben a Petőfi-életrajz marad a főmunkám. Ha a sors vagy a történelem szándékaim előtt keresztbe nem teszi a lábát.

HÉZSÓ FERENC ILLUSZTRÁCIÓJA A „NEMZETI DAL”-HOZ